

Lief en leed in een klein wereldje

Kerst Zwart, schoolmeester, vogelman en streekschrijver

Eddy ter Braak

Om Kerst Zwart een Lochemse schrijver te noemen, gaat wat te ver. Maar, omdat hij een paar jaar (1883-1889) in Lochem gewoond en gewerkt heeft, met een Lochemse getrouwd was en enkele artikelen over de natuur en het landschap rond Lochem geschreven heeft, is het mijns inziens toch wel terecht een artikel in het *Land van Lochem* aan hem te wijden. De bijgevoegde foto is ook nog eens bij de Lochemse fotograaf C.J. Horst gemaakt.

Kerst Zwart werd op 1 april 1859 te Nijehaske, gemeente Haskerland (bij Heerenveen) geboren als zoon van Sander Kerstes Zwart en Annigje Hendriks Bloemsma.

Zijn jeugd heeft hij in Heerenveen doorgebracht. Dat blijkt tenminste uit zijn boek *Lief en Leed in een klein wereldje* uit 1914. Hierin vertelt Kerst Zwart over zijn jeugd in deze plaats, van vierjarig jongetje tot aan het eind van zijn lagere schooltijd.

Hij heeft in het boek een paar opmerkelijke veranderingen ten aanzien van de werkelijkheid aangebracht. Zo heeft hij de naam van zijn moeder veranderd in Anne Reitsma en de plaats, waar hij zijn jeugd doorbracht in Venenga.

Als men de plattegrond van Heerenveen er echter bij neemt, dan zijn de in de teksten genoemde straten, op de Breesstraat na, allemaal terug te vinden in deze plaats. En als de naam Breesstraat wordt vervangen door die van de Dracht, de winkelstraat van Heerenveen, dan kan men op de plattegrond zo de route volgen, die Kerst als kind naar school aflegde.

Vanwaar deze aanpassingen in zijn boek? Wilde hij voorkomen dat men zijn familie en zijn geboorteplaats zou kunnen traceren?

Kerst Zwart vertelt in het boek op een heel plezierige wijze over zijn jeugd in Friesland. Het boek is ook in onze tijd nog heel goed te lezen. De illustraties, zoals het voorbeeld hiernaast, zijn van de destijds bekende kunstenaar en illustrator Pol Dom.

Ondanks het feit, dat zijn vader jong overleed, Kerst was toen nog maar vier jaar, geeft hij aan een onbezorgde en warme jeugd te hebben gehad. Zijn moeder zette de manufacturen- en kruidenierswarenaak na het overlijden van haar man alleen voort, in de huishouding geholpen door een tante, een dienstbode en een boodschappenmeisje. De zondagen bracht hij meestal door bij grootvader Bloemsma. Deze had een (grof) smederij aan dezelfde straat (de Dracht), waar zijn dochter en haar beide kinderen woonden. Grootvader had "een aardige bibliotheek en een mooien tuin", zoals Kerst Zwart in zijn korte autobiografie voor de uitgever Schoonderbeek in 1927 schreef (afgedrukt in het boek *De roep der velden*). Daar genoot Kerst geweldig van.

Grootvader bracht hem de liefde voor en kennis van de natuur bij. Bijna elke zondagmiddag ging hij met Kerst wandelen en wees hem dan op allerlei gebeurtenissen in die natuur.

Na grootvaders dood nam een oom zijn verdere vorming op zich. Deze nam hem mee op tochten door heel Friesland. Toen hij later zijn kinderen over zijn jeugd vertelde, drongen ze erop aan enige van zijn verhalen te boek te stellen. Dat werd het hier boven genoemde boek *Lief en leed in een klein wereldje*.

Naast de eerder genoemde aanpassingen aan de werkelijke namen is Kerst Zwart in het boek nogal selectief geweest in de keuze, wie een rol mocht spelen in de verhalen over zijn jeugd. Zo vertelt hij op bladzijde 1: *“Wij woonden, Moeder, tante Gees, Bauk, Koba en ik, in een ruim huis midden in de Breestraat te Venenga.”* Hij had echter ook een zusje, slechts twee jaar jonger dan hijzelf, maar haar vermeldt hij niet. Dat hij het niet over zijn broertje heeft, die slechts één jaar oud is geworden, valt te begrijpen. Ook heeft hij het er niet over, dat zijn moeder in 1870 hertrouwd was met Hendrik Foppes van der Zee. Deze was met de beide kinderen uit zijn vorige huwelijk bij hen ingetrokken. Het echtpaar kreeg in 1871 zelf nog een dochtertje, dat echter drie maand na haar geboorte overleed. Wel doet hij uitgebreid verhaal over het feest, dat een jaar later, in 1872, in het dorp werd gevierd. Waarschijnlijk paste al wat hij weg gelaten heeft niet in zijn goede herinneringen.

Zijn onderwijsloopbaan

In april 1877 behaalde Kerst, 18 jaar oud, zijn akte voor hulponderwijzer. Hij kon daarna voor de rest van dat jaar aan de slag als plaatsvervangend hulponderwijzer aan de lagere school van Oudeschoot (bij Heerenveen). Daarna volgde per 1 januari 1878 een benoeming aan de openbare lagere school in Haskerdijken.

Gedurende zijn tijd hier behaalde Kerst de l.o. akte voor Frans. In januari 1880 werd hij tot onderwijzer benoemd aan de school voor m.u.l.o. in het Groningse Nieuw Beerta. In zijn korte autobiografie van de uitgever Schoonderbeek gaf hij aan, dat hij tussen 1877 en 1880 drie lagere akten had behaald. Daarmee moet hij zijn akte voor hulponderwijzer, zijn l.o. akte Frans en zijn in 1880 behaalde l.o. akte voor wiskunde hebben bedoeld.

Lochem

Drie jaar later, in 1883, solliciteerde Kerst op een baan aan de school voor m.u.l.o. voor jongens te Lochem. Als reden hiertoe vermeldde hij in zijn korte autobiografie voor uitgever Schoonderbeek:

“De neiging om mijn weetlust in de vrije natuur te bevredigen, kon daar (in Beerta) door kamerstudie en drukke schoolpraktijk niet bevredigd worden. Beter ging dat in het heerlijke Hameland, achter de IJssel, toen mijn sollicitatie bij 't m.u.l.o.-onderwijs te Lochem slaagde. De Graafschap was een openbaring voor me. Daar kon ik naar hartelust zwerven van den Paaschberg tot den Kalenberg, door de Ampsensche bosschen, langs de Berkel en Vennegötte, door 't Venne en over 't Grootte Veld.”

Hij heeft het hier over 'Hameland' en 'De Graafschap' en heel bewust niet over de Achterhoek. Deze naam had voor hem een te negatieve klank. Het liefst gebruikte hij de naam Hameland.

Op zaterdag 30 juni 1883 werd hij samen met twee andere sollicitanten uitgenodigd om naar Lochem te komen *“teneinde proeven van practische bekwaamheid af te leggen voor de klasse”*. Zo staat in het notulenboek van B. en W. van Lochem te lezen.

Op 16 juli 1883 schreef burgemeester Haitsma Mulier aan de Arrondissements Schoolopziener: *“De Voorzitter*

deelt mede, dat nr. 1 der voordracht, de heer K.S. Zwart, hier geweest is en proeven van bekwaamheid voor de klasse heeft afgelegd en zeer goed bevallen is aan Burgemeester en Wethouders.”

Zodat besloten werd: “..... te benoemen tot onderwijzer aan de school voor M.U.L.O. voor jongens den heer K.S. Zwart, onderwijzer te Nieuw Beerta, op een jaarwedde van f 900,- met ingang van 28 Augustus 1883.”

De school voor m.u.l.o voor jongens was destijds gevestigd aan De Markt, waar nu nog het oude postkantoor staat. Hoofd van de school was A.L. Bartelds. Het moet een kleine school zijn geweest, aangezien Kerst Zwart er als tweede onderwijzer werd aangesteld. Naast J.J. de Planque, de eerste onderwijzer, had de school ook nog een gymnastiekonderwijzer. De benoeming van een tweede onderwijzer was volgens B. en W. nodig, omdat voorzien was dat het aantal leerlingen in het nieuwe schooljaar met ongeveer 25 zou toenemen.

De school voor m.u.l.o voor jongens aan de Markt (zie de pijl). Ook is het koffiehuis van Bannink (tweede huis van rechts) te zien, dat iets verderop aan de orde komt.

Kerst Zwart liet zich op 1 oktober 1883 in het Bevolkingsregister van Lochem inschrijven. Hij had onderdak gevonden bij J.H. Reurslag (smid) en zijn vrouw Juliana Berendina Reijs. Hij heeft tot juni 1885 bij hen gewoond. Toen liet hij zich overschrijven naar de Zutphenseweg bij molenaar Engbert van de Riet en zijn vrouw Gerritje Muijdeman. Zij woonden dichtbij de standerdmolen van Engbert. Dat komt overeen met wat Kerst Zwart schreef in zijn verhaal 'Over de Lochemsche klingen' uit 1934 (in aug. 1993, nr. 29 gepubliceerd in het 'Scholtampt van Lochem'). Hij begint dit verhaal namelijk met: *“Toen ik tegenover den standerdmolen “op den berg” bij Lochem woonde, begon een van mijn liefste wandelingen bij den opgang van den Paaschberg.”*

Gedurende de tijd, dat Kerst in Lochem woonde en werkte, was hij lid van het maar kort bestaan hebbend Natuurkundig Gezelschap Lochem (1881-1889), waarvan J. Vitranga de Wal de voorzitter was. Zwarts naam komt in ieder geval voor op de ledenlijst van 1 december 1885. Het gezelschap telde in dat jaar 59 leden, onder wie natuurlijk vooraanstaande personen als: dr. Cartier van Dissel, mr. C.J. Sickesz, mej. Puffius, de heren N., G. en M. Naeff, G. Reerink, H. Postel, A.L. Bartelds, ds. A.K.E. Horst en mr. J.E. baron van Nagell.

Smet

In Lochem zorgde Kerst Zwart er voor dat er een kleine smet op zijn, vrijwel zeker, verder onbevleete staat van dienst kwam.

Hij bevond zich op 22 juli 1885 samen met zijn collega onderwijzer H.W. ter Brugge in het koffiehuis van J.L. Bannink aan de Markt (later kreeg het de naam 'Café Central'). Daar werd tegen koffiehuisouder Bannink proces-verbaal opgemaakt door de veldwachters Meijerink en Hillebrands *“wegens het zonder vergunning na bezetten tijd openhouden zijner inrigting”*. Zwart en Ter Brugge kregen ook een proces-verbaal *“wegens het aanwezig zijn in dat koffiehuis”* en *“wegens het maken van burengerucht.”*

Het huis en de molen van Engbert van de Riet aan de voet van de Paasberg

Burgemeester Haitsma Mulier was helemaal niet blij met het gebeurde en meldde aan de districtsschoolopziener te Zutphen: *“Ik heb de eer UEdele hierbij te geleiden het afschrift van een proces-verbaal o.a. opge maakt tegen de onderwijzers K. Zwart en H.W. ter Brugge, wegens het maken van burengerucht en het te laat vertoeven in een herberg; het zoude m.i. wenschelijk zijn indien genoemde onderwijzers door UEdele over deze handelingen onderhouden of berispt werden daar het aanzien van den onderwijzer hierdoor verliest; ter Brugge werd reeds vroeger door mij onderhouden over dergelijke handelingen.”*

Kerst Zwart zal hier niet blij mee zijn geweest. Mogelijk had hij zich laten meeslepen door zijn collega, die blijkbaar al eerder iets dergelijks had meegemaakt. Het zal hem waarschijnlijk niet vaker overkomen zijn.

In 1885 behaalde Kerst Zwart in Arnhem zijn akte van bekwaamheid als hoofdonderwijzer. Van de 113 mannelijke en 21 vrouwelijke kandidaten slaagden er respectievelijk 43 en 11!

Op dezelfde dag behaalde hij, volgens zijn eigen opgave, ook nog de l.o. akte voor tekenen.

Uit een vermelding in de notulen van B. en W. van Lochem van eind 1887 blijkt, dat Kerst Zwart één van de drie onderwijzers was, die een verzoek bij burgemeester en wethouders van Lochem indienden om in de school van de heer Bartelds het tekenlokaal en een aangrenzend lokaal te mogen gebruiken voor het geven van onderwijs in hand- en bouwkundig tekenen en in rekenen aan jonge ambachtlieden, die hogerop wilden, samen met een lijstje met 14 namen van personen die er graag gebruik van wilden maken. Het gemeentebestuur vond dit een uitstekend idee en ging er mee akkoord (op voorwaarde dat ze aan het eind van elk schooljaar verslag deden).

Ergens tussen 1885 en 1889 moet hij zijn vrouw, Johanna Wilhelmina Bouwmeester, hebben leren kennen. Zij was de dochter van Johannes Bouwmeester en Maria van Enter. Johannes Bouwmeester had een tabaks- en kruidenierswarenaak aan de Bierstraat. De zaak droeg de naam ‘Het Wapen van Lochem’.

Ruurlo

Op 1 mei 1889 werd Kerst Zwart tot hoofd van de openbare school A in Ruurlo benoemd.

Zeven dagen na zijn benoeming trouwden Kerst (30 jaar) en Johanna Wilhelmina (25 jaar) in het raadhuis van Lochem. Hendrik Postel was de ambtenaar van de Burgerlijke Stand, die hen trouwde.

Eén van de getuigen bij hun huwelijk was Johannes Dijkstra, vriend van Kerst. Opmerkelijk is, dat als beroep van Johannes Dijkstra ‘zaakgelastigde’ werd vermeld. Johan Dijkstra was een in die tijd bekende onderwijzer in Friesland. Bekend, omdat hij destijds als secretaris een belangrijke rol speelde in de Friesche Volkspartij. Deze partij speelde een grote rol in het toen turbulente Friese politieke gebeuren. Om die reden staat Dijkstra dan ook in het ‘Biografisch woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland’ vermeld. Volgens dit boek was hij van 1879 tot 1906 schoolmeester aan school A in Leeuwarden.

De schrijversloopbaan van Kerst Zwart

Het echtpaar Zwart is het grootste deel van hun verdere leven in Ruurlo blijven wonen. Ze kregen er vijf

kinderen. Kerst Zwart nam naast zijn baan als hoofd der school een aantal bijbetrekkingen aan. In zijn eigenhandig geschreven ‘Staat van Dienst’ vermeldde hij na punt 9. ‘Hoofd der school te Ruurlo’ het volgende:

“10. Hoofd v/d cursus in 't Fransch te Ruurlo	1 Sept. 1889 – 1 Mei 1924
11. Hoofd van 't herhalingsonderwijs te Ruurlo	1 Sept. 1889 – 31 Aug. 1921
12. Leeraar Teekenschool te Borculo	1 Jan. 1890 – 30 Sept. 1920
13. Voorzanger Ned. Herv. Kerk Ruurlo	1 Jan. 1895 – 31 Dec. 1921
14. Leeraar Rijksnormaallessen Winterswijk	1 Jan. 1900 – 31 Mrt. 1909
15. Hoofd van den Vervolgcurcus te Ruurlo	1 Sept. 1921 – 31 Dec. 1923
16. Leeraar Teekenschool Ruurlo	1 Oct. 1908 – 11 Mei 1924
17. Getuigschrift van de Spelleidercursus	4 Sept. 1910.”

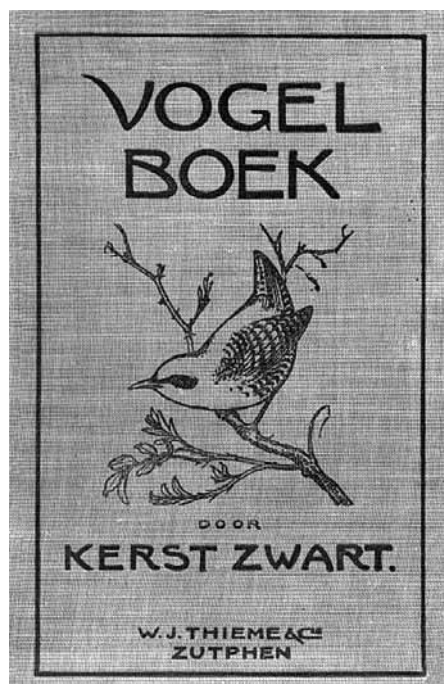
Hij moet, zo te zien, een druk baasje zijn geweest!

Daardoor kwam hij niet meer zoveel toe aan wandelen en speuren in de natuur, waarvoor hij toch eigenlijk naar de Graafschap was gekomen.

Wel vond hij tijd voor het schrijven van een aantal boeken en boekjes: *Natuurkunde voor de Volksschool* (1902), *Rekenkunde voor inrichtingen van voortgezet onderwijs* (± 1902), *Onze Schoonste Provincie* (1904), het bekende *Vogelboek* (1916), dat de fraaie ondertitel draagt van ‘Zangers en krassers bij huis en schuur, in tuin en park, langs weg en gracht, in weide, veld en bosch, aan plas en strand’, *Lief en leed in een klein wereldje* (1919), *Meetkundig Rekenboek* (± 1919), *Zomerweelde en dorre dagen* (1922), *De blokhut in het Stoeveveld* (1922), *De Nederlandsche Zoogdieren* (1920), *Graafschapsche geschiedenissen* (1934) en *In en om het kleine dorpje* (1936).

Het *Vogelboek* is een bewerking van het Duitse *Unsere einheimische Vögel* van Wilhelm Schuster uit 1909. Dezelfde prachtige chromolitho's als in het Duitse boek zijn terug te vinden in de eerste twee drukken van het boek van Kerst Zwart.

Het boek *De Nederlandsche Zoogdieren* is een bewerking van het Duitse *Lebensbilder aus der Tierwelt Europas – Säugetiere* door H. Meerwarth uit 1908. Kerst Zwart heeft in zijn bewerking een aantal eigen waarnemingen, ervaringen en eigen verhalen verwerkt. Zo is bijvoorbeeld op bladzijde 22 te lezen: “Eenmaal zag ik in Juli jonge boommarters, die aan den voet van een hollen eik op 't landgoed Ampsen bij Lochem speelden.” en op bladzijde 27: “Wij hebben vandaag gefretteerd op den Kalenberg, het zuidelijk uiteinde van den mooien heuvel tusschen Ruurlo en Lochem.”

Daarnaast schreef hij een groot aantal artikelen over de natuur of over streekgeschiedenis voor tijdschriften, zoals *Buiten*, *Onze Aarde*, *Eigen Haard*, *Voor 't Jonge Volkje*, *De Wandelaar*, *Natura*, *Ons Eigen Tijdschrift* en *Eigen Volk*.

Vanaf 1911 verschenen ook in de *Zutphensche Courant* verhaaltjes van Kerst Zwart over de natuur, met als

titel 'Kijkjes Buiten'. In de *Lochemsche Courant* verschenen ze vanaf 1925 op onregelmatige tijd op de pagina 'Voor Elck Wat Wils' onder de titel 'Kijkjes in de natuur'. Een concurrent voor hem was daarbij ene 'G.' met zijn 'Uit de vogelwereld'. De laatste rubriek had een min of meer vaste plek, in tegenstelling tot de 'Kijkjes in de natuur' van Kerst Zwart, die maar af en toe geplaatst werden.

Kerst Zwart schreef zijn verhalen in een kenmerkend proza, deels ook in het Achterhoeks dialect. Dit ondanks het feit, dat hij het Achterhoeks dialect niet beheerste. Zijn vrouw, als Lochemse, zorgde er echter voor dat dit in orde kwam. Hij mengde vele van zijn verhalen met anekdotes uit zijn directe omgeving, maar ook met historische en folkloristische gegevens over de Graafschap en diens bewoners. Hij behoorde tot de generatie van streekschrijvers, van wie H.W. Heuvel, G. Prop en H. Odink andere voorbeelden zijn.

Kwetterende spreeuw.

Hij tekende ook niet onverdienstelijk (zie tekening 'Kwetterende spreeuw' met het eigen onderschrift van Kerst Zwart).

Kerst Zwart werd alom gewaardeerd als mens, schoolmeester, natuurman en streekschrijver.

In een krantenartikel zonder datum, te vinden op de site van de o.l. Kerst Zwartschool te Ruurlo, staan ook een paar opmerkingen uit een interview met Wim, de jongste zoon van Kerst Zwart, vermeld. Een paar stukjes uit dat artikel:

- "Kerst Zwart was een mens met het hart op de tong. Een man, die in de vijfendertig jaar dat hij in Ruurlo les heeft gegeven met alle notabelen ooit eens ruzie heeft gehad, maar naderhand ook weer dikke vrienden werd."

- "Wim weet zich te herinneren dat zijn vader veel voor pleegkinderen deed. Hij vond kosthuizen en bewerkstelligde in sommige gevallen zelfs, dat het kind naar de HBS kon."

- "We trokken 's zaterdagsmorgens er op uit en kwamen 's avonds pas terug. Als we trek in koffie hadden, stapte vader zomaar ergens binnen. We werden altijd met open armen ontvangen, want Kerst Zwart was een begrip in Ruurlo en omgeving, vertelt de zoon van de bovenmeester."

- "Er komt een vertederde trek op zijn gezicht als hij vertelt van vaders lessen. Als hij vertelde mocht de

hele klas de klompen uitdoen en in een kringetje rond hem op de banken gaan zitten. Dan was het muisstil."

Kerst Zwart bleef tot 1924 als hoofd aan de school verbonden. Toen vroeg hij, 65 jaar oud, om eervol ontslag. Dat kreeg hij, samen met een groots afscheid. Het echtpaar Zwart bleef tot 1927 in Ruurlo wonen. Daarna verhuisden ze naar Overveen, een dorp in de gemeente Bloemendaal bij Haarlem. Daar woonde één van hun kinderen. Hier overleed Kerst Zwart, 76 jaar oud, op 2 december 1935. Hij werd in Ruurlo begraven.

In 1977 werd Kerst Zwart in Ruurlo geëerd door zijn oude school de naam Kerst Zwartschool te geven.

Ter afsluiting een aardig stukje tekst van Kerst Zwart uit 1932, geschreven in Overveen en gepubliceerd in het blad *Natura*, het orgaan van de Nederlandse Natuurhistorische Vereniging:

"Een van onze katten had jongen, mooie cyprische diertjes met witte sokjes, een wit snuitje en een wit puntje aan den staart. Toen ze een half jaar oud waren, deden we er een over aan een familielid in Lochem, dat 8 K.m. van Ruurlo, onze toenmalige woonplaats ligt. Op een Zaterdag zou ik het katje brengen. Ik deed het in een sluitmandje en wandelde naar het tramstation te Barchem, halfweg Ruurlo Lochem. Daar nam ik de tram en bezorgde het diertje. 't Werd met blijdschap ingehaald en kreeg een goede verzorging.

Een week daarna bracht de post in den avond een briefkaart: "Poes weg; waarschijnlijk even de straat opgegaan en in verkeerde handen gevallen; erg jammer."

's Avonds klinkt gemiauw aan de voordeur. Als we open doen, komt dankbaar snorrend de kleine binnen, strijkt langs onze beenen en springt bij de vrouw op den schoot.

Is het geen wonder, dat dit kleine diertje den 8 K.m. langen weg over de Lochemsche heuvels terug vond, zonder dien ooit te voren geloopt te hebben?"